

มาตรการทางกฎหมายในการแก้ปัญหาการกระทำทุจริตผ่านมูลนิธิต

นรพัลลภ ทองคลัง²

จากการศึกษามาตรการทางกฎหมายในการแก้ปัญหาการกระทำทุจริตผ่านทางมูลนิธิ เห็นว่า “มูลนิธิ” เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ในการช่วยเหลือสังคมและผู้ด้อยโอกาสแต่มีกลุ่มคนบางกลุ่มใช้มูลนิธิเป็นเครื่องมือในการกระทำทุจริต อาทิเช่น การชักยอกเงินหรือทรัพย์สินของมูลนิธิไปเป็นของตนเอง ฟอกเงิน หรือหลบเลี่ยงการเสียภาษี เป็นต้น เห็นได้จากกรณีขบวนการชักยอกเงินบริจาคมูลนิธิส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ซึ่งผู้กระทำความผิดเป็นคณะกรรมการของมูลนิธิฯ เอง ที่ชักยอกเงินบริจาคไปเป็นของตนเอง³ หรือกรณีชาวต่างชาติเข้ามาตั้งมูลนิธิข้างในประเทศไทยเพื่อเรียกรับเงินบริจาค⁴ ซึ่งสาเหตุหลักของปัญหาที่พบก็มาจากการที่ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้องกับมูลนิธิไม่ได้มีการปรับแก้ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน ส่งผลให้เกิดปัญหาการกระทำทุจริตขึ้นภายในมูลนิธิ โดยสรุปประเด็นปัญหาได้ดังนี้

ประการแรก ปัญหาการจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิ ในส่วนของขั้นตอนการจดทะเบียน และการแต่งตั้งคณะกรรมการมูลนิธิที่ถือเป็นตัวแปรสำคัญที่อาจเป็นช่องว่างให้มีการกระทำทุจริตผ่านมูลนิธิได้ กฎหมายควรให้ความสำคัญตั้งแต่ขั้นตอนแรกของการจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิ เพราะหากไม่มีการกำหนดคุณสมบัติของบุคคลที่จะเข้ามาเป็นคณะกรรมการมูลนิธิไว้อย่างชัดเจน และหากไม่มีการตรวจสอบประวัติของคณะกรรมการอย่างละเอียดถี่ถ้วน ก็อาจเป็นการเปิดช่องว่างให้เกิดการกระทำผิดได้ ซึ่งปัญหาที่พบคือการจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิจะต้องปฏิบัติตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ รวมไปถึงพระราชบัญญัติกำหนดความผิดเกี่ยวกับห้างหุ้นส่วนจดทะเบียน ห้างหุ้นส่วนจำกัด บริษัทจำกัด สมาคม และมูลนิธิ พ.ศ.2499 กฎกระทรวงว่าด้วย

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการค้นคว้าอิสระ เรื่อง มาตรการทางกฎหมายในการแก้ปัญหาการกระทำทุจริตผ่านมูลนิธิ โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ปวิศร เลิศธรรมเทวี และ คณะกรรมการสอบ คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรีดา โชติมานนท์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สัจจวัฒน์ เรืองกาญจน์กุล

²นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

³คมชัดลึกออนไลน์, รวบรวมขบวนการชักยอกเงินบริจาคมูลนิธิส่งเสริมพระพุทธศาสนาฯ, 19 กันยายน 2566, <https://www.komchadluek.net/news/crime/558935>

⁴ไทยรัฐออนไลน์, วัชระ ลูกต่อคดีฝรั่งเตะหมอสาว ร้องสอบมูลนิธิข้าง-ที่ดิน, 5 มีนาคม 2567, <https://www.thairath.co.th/news/politic/2768179>

ทะเบียนมูลนิธิ การดำเนินงาน และการทะเบียนมูลนิธิ พ.ศ.2545 โดยผู้ที่ต้องการจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิ จะต้องยื่นคำขอพร้อมด้วยเอกสารตามที่ระบุไว้ในกฎกระทรวงต่อนายทะเบียน การจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิอยู่ ภายใต้การกำกับดูแลของกรมการปกครองกระทรวงมหาดไทย มีข้อบกพร่องในเรื่องของการจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิอยู่หลายจุดด้วยกัน อาทิเช่น การตรวจสอบข้อมูลของบุคคลที่จะเข้ามาเป็นคณะกรรมการมูลนิธิ เนื่องจากในปัจจุบันพบว่า แบบรับรองบุคคลที่จะยื่นขอแต่งตั้งเข้าเป็นคณะกรรมการมูลนิธิกำหนดแต่เพียงให้ระบุข้อมูลจำพวก รายได้เฉลี่ยต่อเดือน ทรัพย์สิน ประวัติการทำงานในองค์กรการกุศล ประวัติคืออาชญากรรมหรือคดีแพ่ง โดยศาลมีคำพิพากษาถึงที่สุดแล้ว ซึ่งแบบรับรองบุคคลดังกล่าวนี้เป็นเอกสารที่ทำให้ตัวบุคคลทำการรับรองตนเองโดยมิได้ให้แนบหนังสือรับรองการตรวจสอบประวัติอาชญากรรมจากทางสำนักงานตำรวจแห่งชาติมาด้วย ซึ่งข้อมูลประวัติอาชญากรรมถือเป็นตัวแปรสำคัญที่ควรมีการตรวจสอบให้รอบครอบและรัดกุมตั้งแต่ขั้นตอนแรกของการจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิ เพื่อคัดกรองผู้ที่ที่จะเข้ามาเป็นคณะกรรมการมูลนิธิที่ต้องเป็นตัวแทนมูลนิธิในการดำเนินงานของมูลนิธิให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ไม่ให้มีการนำมูลนิธิไปใช้ในการกระทำทุจริต อีกทั้งการเปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติสามารถจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิได้ด้วยตนเองยังมีความจำเป็นต้องตรวจสอบประวัติอาชญากรรมให้เข้มข้นกว่าเดิม เพื่อป้องกันมิให้มีการนำมูลนิธิมาใช้เป็นเครื่องมือในการกระทำทุจริต

ประการที่สอง ปัญหาเรื่องอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบของคณะกรรมการมูลนิธิ เนื่องจากประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ให้อำนาจคณะกรรมการมูลนิธิไว้อย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นอำนาจในการบริหารจัดการทรัพย์สิน ซึ่งคณะกรรมการมูลนิธินั้นจะต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง ตลอดจนการให้อำนาจคณะกรรมการมูลนิธิในการแก้ไขวัตถุประสงค์ของมูลนิธิ ถือเป็นการให้อำนาจแก่คณะกรรมการมูลนิธิมากเกินไปอาจก่อให้เกิดช่องว่างในการกระทำทุจริตต่อมูลนิธิหรืออาจเป็นการเอื้อผลประโยชน์ให้แก่พวกพ้องของตน ตลอดจนความรับผิดชอบของคณะกรรมการมูลนิธิเช่นเดียวกัน ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้กำหนดว่าหากคณะกรรมการใดทำให้มูลนิธิได้รับความเสียหายหรือดำเนินการฝ่าฝืนกฎหมาย ให้นายทะเบียน พนักงานอัยการ หรือผู้มีส่วนได้เสียร้องขอต่อศาลให้ถอดถอนกรรมการนั้นผู้นั้นได้ โดยไม่มีการกำหนดความรับผิดชอบอื่นไว้ อีกทั้งยังไม่มีข้อกำหนดความรับผิดชอบของกรรมการต่อมูลนิธิไว้ด้วย ซึ่งตามหลักธรรมาภิบาลในเรื่องความรับผิดชอบกรรมการก็ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองต่อมูลนิธิ ซึ่งถือว่าได้รับความเสียหายด้วย ซึ่งอาจเป็นการทำให้เกิดความเกรงกลัวและลดการกระทำทุจริตของกรรมการได้

ประการที่สาม ปัญหาเรื่องการกำกับดูแลมูลนิธิ การกำกับดูแลและตรวจสอบการดำเนินงานของมูลนิธิในประเทศไทย อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของนายทะเบียน กล่าวคือ ปลัดกระทรวงมหาดไทยในเขตพื้นที่

กรุงเทพมหานคร และผู้ว่าราชการจังหวัดในเขตจังหวัดอื่น ซึ่งหน้าที่ของปลัดกระทรวงมหาดไทย และผู้ว่าราชการจังหวัดนั้นมีอยู่อย่างหลากหลาย ทั้งหน้าที่ในการบริหารราชการทั่วไป รองรับนโยบายของรัฐบาล ดังนั้น อาจทำให้นายทะเบียนไม่มีความเชี่ยวชาญในการกำกับดูแลมูลนิธิเป็นการเฉพาะ ทำให้ยากสำหรับการกำกับดูแลและตรวจสอบการทำงานของมูลนิธิได้อย่างทั่วถึง หรืออาจล่าช้า จนเกิดเป็นช่องว่างทำให้เกิดความเสี่ยงในการนำมูลนิธิมาเป็นช่องทางในการฟอกเงินได้และการตรวจสอบการดำเนินงานของมูลนิธิโดยผู้มีส่วนได้เสีย มีความสำคัญเป็นอย่างมากเพราะเป็นการเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำกับดูแลและตรวจสอบการดำเนินงานของมูลนิธิให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของมูลนิธิ โดยจะต้องดำเนินการเพื่อประโยชน์สาธารณะไม่มุ่งเน้นการแสวงหากำไรมาเพื่อแบ่งปันกันเองระหว่างสมาชิกบุคคลที่ใกล้ชิด อีกทั้งมูลนิธิไม่มีระบบผู้ถือหุ้นเหมือนดังเช่นบริษัท หรือระบบสมาชิกดังเช่นสมาคมในการกำกับดูแลและตรวจสอบ ดังนั้นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำกับดูแลและตรวจสอบการดำเนินงานมูลนิธิจะเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ช่วยสอดส่องดูแลให้คณะกรรมการมูลนิธิ ดำเนินกิจการของมูลนิธิด้วยความระมัดระวัง ไม่นำมูลนิธิไปใช้ในการกระทำทุจริต

ดังนั้น จากการศึกษาสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการกระทำทุจริตผ่านมูลนิธิประกอบกับแนวคิด ทฤษฎี และกฎหมายของต่างประเทศ จึงมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. แก้ไขกฎกระทรวงว่าด้วยการจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิ การดำเนินการ และการทะเบียนมูลนิธิ พ.ศ. 2545 โดยกำหนดคุณสมบัติและรูปแบบในการยื่นเอกสารสำหรับผู้ที่เข้ารับการแต่งตั้งให้เป็นคณะกรรมการมูลนิธิเอาไว้อย่างชัดเจน โดยจะต้องระบุให้ยื่นหนังสือรับรองทะเบียนประวัติอาชญากรรมจากสำนักงานตำรวจแห่งชาติแนบมาด้วยทุกครั้ง หรือในกรณีที่คณะกรรมการมูลนิธิเป็นชาวต่างชาติ นอกจากให้ระบุหนังสือเดินทาง ใบสำคัญแสดงถิ่นที่อยู่ ใบสำคัญประจำตัวคนต่างด้าว และใบอนุญาตทำงานแล้ว จะต้องมีการตรวจสอบทะเบียนประวัติอาชญากรรมจากทางสำนักข่าวกรอง หรือสำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการฟอกเงิน (ป.ป.ง.) ด้วย และส่วนของคุณสมบัติบุคคลที่จะเข้ามาเป็นคณะกรรมการมูลนิธิจะต้องมีการกำหนดไว้อย่างชัดเจนว่า บุคคลที่จะเข้ามาเป็นคณะกรรมการมูลนิธินั้นจะต้องไม่เป็นบุคคลที่ต้องคำพิพากษาคดี ถึงที่สุดแล้วการกระทำทุจริต อาทิเช่น ความผิดฐานยักยอกทรัพย์ ความผิดฐานฉ้อโกง ตามประมวลกฎหมายอาญา หรือการกู้ยืมเงินที่เป็นการฉ้อโกงประชาชน และกรณีที่ชาวต่างชาติจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิ จะต้องมีบุคคลสัญชาติไทยอย่างน้อย 2 คนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการของมูลนิธิด้วย เพื่อเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่สังคมว่าบุคคลที่จะเข้ามาเป็นตัวแทนในการดำเนินการของมูลนิธิ เป็นบุคคลที่มีความซื่อสัตย์ มีคุณธรรม และเสียสละที่จะปฏิบัติงานเพื่อสาธารณประโยชน์อย่างแท้จริง และเพื่อเป็นการสร้างความ

เกรงกลัวอาจมีการเพิ่มบทลงโทษให้หนักขึ้น เป็นคดีที่ไม่มีกำหนดอายุความ หากเป็นการกระทำความทุจริตอันเนื่องมาจากประโยชน์สาธารณะ ให้สอดคล้องกับหลักความคุ้มค่าโดยมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่สาธารณประโยชน์เป็นสำคัญ

2. แก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ในส่วนของอำนาจและหน้าที่ของคณะกรรมการมูลนิธิไว้อย่างชัดเจน หากคณะกรรมการมูลนิธิต้องการแก้ไขข้อบังคับหรือวัตถุประสงค์ของมูลนิธิ จะต้อง มีหน่วยงานที่กำกับดูแลร่วมพิจารณาด้วยการแก้ไวดังกล่าวนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ของมูลนิธิหรือไม่ เพื่อไม่ให้คณะกรรมการมูลนิธิใช้อำนาจตามอำเภอใจ และหากคณะกรรมการมูลนิธิกระทำการนอกเหนือจากวัตถุประสงค์ของมูลนิธิหรือกระทำความทุจริตต่อมูลนิธิทำให้มูลนิธิได้รับความเสียหาย เสื่อมเสีย คณะกรรมการมูลนิธิย่อมต้องรับผิดชอบมูลนิธิด้วยทั้งทางแพ่งและทางอาญา พร้อมทั้งชดเชยค่าเสียหายที่เกิดขึ้นคืนให้กับมูลนิธิ และกำหนดบทลงโทษให้หนักขึ้น กำหนดให้เป็นคดีที่ไม่มีกำหนดอายุความ เพื่อให้คณะกรรมการมูลนิธิเกิดความเกรงกลัวที่ใช้มูลนิธิเป็นเครื่องมือในการกระทำความทุจริต

กรณีความรับผิดชอบของคณะกรรมการมูลนิธิตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของประเทศไทย มีการกำหนดแต่เพียงว่า หากคณะกรรมการมูลนิธิได้กระทำความผิดหรือกระทำให้มูลนิธิเสื่อมเสีย ผู้มีส่วนได้เสียสามารถร้องขอให้ถอดถอนกรรมการได้ แต่ไม่ได้มีการกำหนดความรับผิดชอบของกรรมการที่มีต่อมูลนิธิว่า หากกรรมการผู้ซึ่งกระทำความผิดต่อมูลินั้นจะต้องรับผิดชอบต่อมูลนิธิอย่างไรบ้าง ถึงแม้ว่าการกระทำความผิดนั้นอาจจะต้องได้รับโทษตามกฎหมายอื่นๆ ที่กำหนดไว้แต่ก็ไม่มีกฎหมายฉบับใดให้กรรมการนั้นต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อมูลนิธิ ดังนั้นควรให้มีการระบุความรับผิดชอบของคณะกรรมการมูลนิธิที่กระทำความผิด หรือดำเนินการของมูลนิธิไปในทางที่เสื่อมเสียจะต้องมีความรับผิดชอบต่อมูลนิธิ เพราะถือว่ามูลนิธิได้รับความเสียหายจากการกระทำของคณะกรรมการเช่นกัน โดยอาจกำหนดความรับผิดชอบของกรรมการต่อมูลนิธิ เฉพาะกรณีการกระทำโดยเจตนาที่จะทำให้มูลนิธิได้รับความเสียหาย เพราะคณะกรรมการมูลนิธิต้องดำเนินการของมูลนิธิด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง ซึ่งวิธีการนี้อาจทำให้คณะกรรมการเกรงกลัวต่อความรับผิดชอบที่จะเกิดขึ้นซึ่งอาจนำไปสู่ปัญหาการกระทำทุจริตภายในมูลนิธิได้ โดยผู้เขียนขอเสนอให้เพิ่มเติมความรับผิดชอบของคณะกรรมการมูลนิธิดังนี้

โดยเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 129 วรรคท้ายว่า “กรณีที่คณะกรรมการมูลนิธิดำเนินการของมูลนิธิตามวรรคหนึ่งด้วยความจงใจ หรือประมาทเลินเล่ออย่างร้ายแรง เป็นเหตุให้มูลนิธิได้รับความเสียหาย หรือเสื่อมเสียให้คณะกรรมการมูลนิธิที่ได้ดำเนินการนั้นรับผิดชอบต่อมูลนิธิในความเสียหายที่เกิดขึ้นแก่มูลนิธิด้วย”

3. จัดตั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบในกำกับดูแลมูลนิธิเป็นการเฉพาะแยกต่างหากจากกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย โดยอาจให้ขึ้นตรงกับสำนักนายกรัฐมนตรี เฉกเช่นเดียวกันกับสำนักพระพุทธศาสนา ให้มีอำนาจหน้าที่ตั้งแต่การรับจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิ โดยให้มีอำนาจในการกำกับดูแลตั้งแต่ขั้นตอนการจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิ จนถึงขั้นตอนสุดท้ายของการดำเนินการ เพื่อกำกับดูแลการทำงานของมูลนิธิได้อย่างทั่วถึง นำผู้ปฏิบัติงานที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญงานด้านมูลนิธิโดยตรงเข้ามาทำหน้าที่บริหารจัดการ เพื่อให้คำแนะนำ แก่มูลนิธิได้ และตรวจสอบการทำงานของมูลนิธิ เพิ่มความรัดกุมในการดำเนินงาน ลดความเสี่ยงในการนำมูลนิธิไปกระทำการทุจริต อีกทั้งการตั้งหน่วยงานที่มีหน้าที่กำกับดูแลและตรวจสอบการทำงานของมูลนิธิไว้เป็นการเฉพาะ ไม่มีการแทรกแซงจากอำนาจรัฐหรือหน่วยงานต่างๆ จะทำให้ง่ายต่อการที่บุคคลภายนอกจะยื่นเรื่องร้องเรียน หากพบว่ามีกระทำความทุจริตเกิดขึ้นกับมูลนิธิ และการกำกับดูแลมูลนิธิโดยภาคประชาชน ควรมีการกำหนดให้ผู้บริจาคซึ่งถือว่าเป็นผู้มีส่วนได้เสียในมูลนิธิ ที่จะคอยสอดส่องดูแลกิจการของมูลนิธิ เพราะผู้บริจาคย่อมต้องเห็นเงินหรือทรัพย์สินที่ตนบริจาคเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของมูลนิธิ โดยอาจจะเป็นการมีส่วนร่วมไม่มากนักแต่ก็ควรให้ผู้บริจาคได้รับรู้การบริหารจัดการทรัพย์สินของมูลนิธิที่ได้บริจาคไป ถือเป็นการมีส่วนร่วมในการตรวจสอบอย่างห่างๆ โดยช่วยเป็นหูเป็นตาในการตรวจสอบมูลนิธิด้วย ซึ่งในประเทศสิงคโปร์นั้น กฎหมายได้มีการกำหนดว่าหากมีผู้ร้องขอเอกสารการดำเนินการของมูลนิธิต่อคณะกรรมการ ให้คณะกรรมการดำเนินการให้โดยอาจจะใช้หลักการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียเข้ามาปรับใช้กับการมีส่วนร่วมของผู้บริจาค

เอกสารอ้างอิง

กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. คู่มือการดำเนินการของมูลนิธิและสมาคม. กรุงเทพมหานคร: กรมการปกครอง. กระทรวงมหาดไทย, 2560.

ชัยสิทธิ์ ตราชูธรรม. คำสอนวิชากฎหมายอาญาอากร. พิมพ์ครั้งที่ 9 แก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพมหานคร: สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, 2556.

ทิพาดี เมฆสุวรรณ. ธรรมเนียมปฏิบัติกับระบบราชการไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานข้าราชการพลเรือน, 2543.

ธนวัฒน์ เนติโพธิ์. กฎหมายแพ่ง 1: บุคคล นิติกรรม สัญญา. พิมพ์ครั้งที่ 6. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2556.

ประพิน นุชเปี่ยม. การเข้าถึงความยุติธรรมและธรรมเนียมปฏิบัติ. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2561.

ประยูร กาญจนกุล. คำอธิบายกฎหมายปกครอง. พิมพ์ครั้งที่ 4 แก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

สำนักงานสอบสวนและนิติการ กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. คู่มือสมาคมและมูลนิธิ เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสอบสวนและนิติการ.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.

สมยศ เชื้อไทย. หลักกฎหมาย: กฎหมายมหาชนเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 8 แก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2555.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. ข้อเสนอแก้ไขเพิ่มเติม ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, 2534.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. คู่มือจัดตั้งมูลนิธิ. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2539.

บทความ

ธกานต์ ชาตวงศ์. ทฤษฎีที่ใช้อธิบายงานวิจัยทางบัญชี: จากอดีตกาลถึงอนาคต. วารสารวิชาการบริหารธุรกิจ สมาคมสถาบันอุดมศึกษาเอกชนแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์, 2560

ปณัสนัษฏา สุกัฏรวฒนา. “องคักรไมแสวนหาทำไร: องคัควมรู้รัฐประศาสนศาสตรัที่ถูกลืมในไทย”. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น, 2554.

วิทยานิพนธ์

พัชรลีดา รัฐโชติพิริยกร. ทัศนคติและพฤติกรรมในการบริจาคเงินช่วยเหลือสัตว์บนเครือข่ายสังคมออนไลน์: กรณีศึกษาบนเครือข่ายสังคมออนไลน์เฟซบุ๊กในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, 2558.

อุดมศักดิ์ เขื่อนไส. มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมกำกับดูแลและส่งเสริม มูลนิธิที่ดำเนินการด้าน สาธารณะประโยชน์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, 2554.

เอกสารอื่น ๆ

กรมสรรพากร. มูลนิธิหรือสมาคมที่ได้รับการยกเว้น. <https://www.rd.go.th/publish/44187.html>

กิ่งแก้ว ศรีสาธุกุลรัตน์. สรุปหลักแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารหลักธรรมาภิบาลในสถานศึกษา. www.gotoknow.org/posts/206242

ชาญชัย แสวงศักดิ์. โครงการฝึกอบรมนิติกรหลักสูตรสัญญาทางปกครอง.

สมิต ธีษณุกร. การส่งเสริมธรรมาภิบาลในสังคมไทย. วารสารผู้ตรวจการแผ่นดิน

สำนักงานสอบสวนและนิติการ กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย.